

آمریکانی کیم آچپیدیر؟

یا- دا گۆرنیکلی عالیم آخمت بکمرادی یادلاپ

۱۹۹۰- نجی یئلینگ ۱۳- نجی آوگوستیندا گۆرنوکلې ادبیاتچی عالیم آخمت بکمرادوف جودا ایر آرامیزدان چیقدى. اول هم تورکمنینگ ایش دن ییگیتلریندندی. جوهر ذهینلی آدمدی. اونونگ علمی مقالالارینی ادیل چپر اثر اوقان یالی قیزیقلانما بیلن اوقایاردیلار. آخمت نرره سسائینگ دنیا قارایشی گینگدی، علمی ناظاری چونگدی. یوره گی حیجودان دولودی. بیر اۆزی دنیائینگ علمینی اۆزلهشدریب چیقایسام دییه ردی. گیجه لر یاتمان مقالالار یازاردی.

آخمت " آمریکانی ایلکینجی بولوپ کیم آچپیدیر، کریستوف کولمب می یا- دا تورکمنلر " دیین سوراغی کسر دیپ قویدی. آخمت بکمرات بو مقالاسیندا بیر توپار قیزیقلی چاقلامالاری اؤنگه سۆریددی. تورکمنلرینگ چاروا طایپالاری نینگ چین- ینگ اوستی بیلن آمریکا، کولمب- دان حاصل ایر باران بولماقلاری نینگ قاتی ممکنیدینگینی دلیللشدیر ماگه سینانشیددی. آمریکاداقی ایندیانلارینگ/ قیزیل دریلرینگ دیلرینده تورکمن سۆزلری بیلن کۆکی بیر سۆزلرینگ کاندینگینی آیدیب، آتا- بابالاری میزینگ چیلشیریملی اقبالی بارادا تازه بیر فکری اؤنگه سۆریددی. آخمت نررسائینگ عمری قیسغا بولدی. اول تاینن دن دکتورلیق ایشینی قوراماغا سائلیجا گون قالاندا آرامیزدان سوغرولپ گیتدی...

ایلدشیمیز سلیم نور مرحوم عالیم باراسیندا شئله یازیار: "منینگ آخمت بکمرادی یادلاماغیم، تورکمنینگ یاز گووین، ماخمال یوره ک اوغلونینگ چاقلامالارینا اونس چکمه گیم یونه یردن دال. قولایدا اورسیتده چاپ بولیان "Vek" قازیتی نینگ ۲۰- نجی سانى الیمه دؤشدى. بو قازیتینگ ۱۰- نینجی صاحبیاسیندا Nikolay Venediktov- ینگ ریو دو ژانیرودان اییرن حاباری بار اکن. بو حابار آمریکا ایلکینجی بولوپ باران آداملارینگ کله چاناغی نینگ تاپیلماغی بیلن باغلانشیقلی. اوتورینگ یاز ماغینا گؤرا برازیل عالیم لاری نینگ سونگقى دؤورده آلیپ باران بار لاغلاری آمریکادا ایلکینجی یاشایجیلارینگ شو وقتا چنلی حاساپ ادیلن دؤوریندن حاصل ایر پئیدا بولان دیغینی آیتماغا اساس بریار. مونگا قولایدا اودلی پرینگ "Pali- Ayke" دیین جولگه سیندن تاپیلان کله چاناغ هم شایاتلیق ادیار. عالیملارینگ حاساپلامالارینا گؤرا، بو کله چاناغینگ ۱۲ مونگ یئل عمری بولوپدیر. کله چاناغی علمی تایدان بار لاغدان گچیرن برازیل آنترپولوگی/ Sen- Paula شاهرینداکی

اوينورسيتيندن/ Valter Never - ينگ آيتماغينا گورأ، اييام شول دؤورده آدملاز گونورتا آمريقادا ياشان بولسالار، اولار كونتي ننتينگ/ قاره نينگ دميرقازيق بؤله گيني حاص اونگ، ياغني ۲۰ مونگ يئل تئوره گي اوزال آچمالي. عاليمينگ چاقلامالارينا گورأ، آمريكانى ايلكيجي آچجيلار برينگ Beringov آيلاغي نينگ بووزليقلارنى نينگ اوستى بيلن شينديكى چين- ينگ چاكريندن گلن /آسيا/ طايبالاريدير.

مأليم بولشى يالى، بو فكر اوزال توركمن عاليمي طاراپيندان، ياغني بيزينگ يادلان آخمت بكميراديميز طاراپيندان هم اونگه سورليپدى. يوغسا شول وقت آخمت بكميرادينگ الينده برازيل عاليملارنى نينگ الينه دوشن ثبوت نامه يالى اولى دليل هم يوقدى. يونه عاليم بو فكره جوهر ييتيلىگى، چونگنگور علمى ناظارى بيلن گليپدى.

برازيل عاليمي نينگ فكرينه گورأ، ايلكيجى آمريكالى لارينگ هيندى يانلر بيلن هيچ حيلى داخيللى زادى يوق. سبأى ديسنگ، اينديانلر آمريكا حاص سونگ باريديرلار ديپ حاساپ ادليار. برازيل عاليمي نينگ ايلكيجى آمريكالى لار باراداقى يئنه بير فكرى آخمت بكميرادينگى بيلن قابات گليانديگينه گورأ، ايلكيجى آمريكالى لار سونگى دؤور آمريكالى لارينگ قاضايلى گوره شى نتيجه سينده، قيسيشلارا چيدامان، يتيپ- يوق بولوپ گيديپديرلر. شونگا گورأ آمريكانى ايلكيجى بولوپ كيم آچيپدير ديين چاقلامانينگ توركمن طايبالارى بيلن داخيللى طاراپلارنى نينگ ايلكيجى بولوپ آچان توركمن عاليمي آخمت بكميرات تازه بير تئورينينگ اوستونده آياق ديرأيدى."

آراميزدان جودا اير گيدن توركمن عاليمي آخمت بكميرادينگ علمى ايشلرى نينگ توپلانپ نشر اديلمگى، اولارينگ ياش نسلى واطانچيلىق دويغولارى بيلن تربيه لمكده بهاسينا يتيپ بولماچاق حيزماتدير. آخمت بكميرات يالى عاليملارا نأحيلى سيلاغ- حورمات اتسنگ هم آزد.

۱۴۹۲- نجى يئلينگ ۱۳- نجى سپتامبرينده رسمى تايدان آمريكانينگ تاپيلان گونى ديپ جار اديلدى و شو تاريخدان بارى كريستوفر كلمبوس- ينگ آدى آمريكانينگ تاريخينا سينگيپ گيتدى. عاليملارينگ آراسيندا بو " تازه دونيانينگ" تاپيشى باراسيندا قايما- قارشى پيكييرلر بار. تازه تئوريلار اورتا چيقيپ آمريكانى تاپان كا وقت آمريكوواسپوس، كا ماحال بولسا سوندى بير ويكينگ- ينگ آدى آغزاليار. تاپيلان تازه ماغوماتلار اساسيندا "برينگ" بوغازيندن آشان اورتا آسيالى توركلر تازه دونيانينگ تاپيلماغيندا اساسى رول اوينايديرلار. حأضير سوندينگ دميرقازيغيندا "لاپ لاند" رايونيندا "سامه" ديين بير حالق ياشايار. اولارينگ ال هونأرلىرى، او قورال لارى، بزگ- شايلىرى و تيكين- كشه لرى

تورکمنلرینگکاً قاتی چالیمداش. اسکیموسلارینگ بوزدان یاسالان اویلی نینگ فورماسی تورکمنلرینگ آغاچ اویلی نینگ یادینگ سالیار. لاتین آمریکادا یاشایان "مایالار"، "آرتک" لر یالی قیزیل دری لرینگ دأپ- دسسورلاری تورکمنلرینگ عرف-عاداتلارینا منگزش. بو بارادا تورکمنیستانلی عالیم، آرامیزدان جودا ایر گیدن مرحوم آخمت بکمیرات " آمریکانی ایلکی بولوپ کیم آچپیدیر " ادلی ماقالاسیندا قیزیقلی ماغومات بریار.

آقمیرات گورگنلی

آخمت بکمیرادوف:

آمریکانی ایلکی بولوپ کیم آچپیدیر؟

دونیانینگ تاریخیندان آز- کم حابارلی ایسلندیک اوقیجی نینگ بو سوراغا بادا- باد کریستوفر کولمب دییپ جوغاپ برجکدیگی اوز-اؤزوندن بللی. کولمب ینگ کۆپ واقئلیق موششاقغاتلی یووریشلریندن سونگ "تأزه دونیا" باریپ یتن هم بگنچ بیلن " یر، حانها" دییپ غیغیران گونی ۱۴۹۲- نجی یئلینگ ۹- نجی سنتیابرینا دوشیار. شول یئلینگ ۱۳- نجی سنتیابری هم رسمی تایدان آمریکانینگ آچیلان گونی دییپ ایغلان ادلیار. گورایماگه مسئله چۆپ دؤیلن یالی ادیلینه منگزش. اما بو آچیلیشی کولمبینگ ادینا برمک ایسلمه یان بار لاغچیلارینگ اولی توپاری باریپ ۱۶- نجی عاصرینگ باشلاریندا پیدا بولوپدیر. نتیجه ده آمریکانینگ آچیلیشی باباتدا انچه تئوریالار، هم اولارینگ طاراپدارلاری یوزه چیقپیدیر. شول طاراپدارلارینگ آراسیندا شو گونلر هم جدل گیدیار. شو یرده بیر یاغدایی آیراتین بللمک گرک. شول تئوریالارینگ طاراپدارلاری نینگ همه سی دیین یالی آمریکانینگ آچیلیشینی بو قولایلاردان دأل- ده ایسم عالیملارینگ تاریخدان اوزالقی زامان دییپ آدلاندیریان دؤورلریندن گؤزله یار.

گچنن عاصیردان باشلاپ، بو مسئله بویونچا تأزه تئوریا یوزه چیقپ، اونونگ طاراپدارلاری آمریکانی ایلکی بولوپ آسیالی لار، اوندا- دا تورکی قوملار آچپیدیر دین پیکری اؤنگه سوردولر. چخیالی عالیم M.Stinglin ینگ "چومماقسیز هیندی لر(۱۹۸۴) دیین کتابیند یازیشینا گؤرأ بو تئوریانی ایلکی آمریکان عالیمی Alesh Gerdlichka اساسلاندیریپدیر. اول آمریکان هیندی لری نینگ هم تورکی قوم لارینداقی یالی یاقینلیق بارادا بیرنأچه ایشینی نشر ادیار. سونگ نمس(آلمان) عالیمی O.Rerig، "سی یو Siyo" طایپاسی نینگ آراسیندا یاشاپ، اولارینگ دیلیرینی اؤره نیپ، "سی یولار دیل طاراپدان تورکی قوملار بیلن قارینداش" دیین نتیجا گلیپدیر. اصلیندا مسألأ شو نوقتای ناظاردان

چمە لشمك ۱۷- نجى عاصيردان باشلانىپدېر. آمريكان عالمى R.Uokop- يىنگ "سويشن ماتە رىكلر [قارە] ھەم يىتنن طايپالارىنگ سىرلارى" (۱۹۶۶) آدلى كىتابىندا يازىلىشىنا گۇرا انگليس عالمى G.Josselin بىرنۇچە واقتلاپ "موحا اوق" طايپاسى نىنگ دىلىنى اۇرە نىپ ۱۶۷۴- نجى يىلدا نىشر ادىلن كىتابىندا "اولار توركى دىلدە گىلە يار" دىيىپ يازىپدېر. عىومان، آمريكان ھىندى لرى نىنگ آتا-بابالارى آسىالى توركى لىر بولۇپدېر دىينن تئورىيەنىنگ وكىل لرى ھەم مسئلانىنگ اوجونى "تارىخدان اوزالقى زاماندا" آلپ قايديار. اولار قادمى دۇورلردە، ھىنيز حاضىركى بىرىنگ بوغازى ارىمە يان قالىنگ بوزلىقلار بىلن ايكى كونتىننتى بىرلەشدىرىپ دوران واقتلارىندا آسىالى لار آمريكا گچىپدېر دىين اينانجا قول ياپپار. مألیم بولشى يالى كرىستوفر كولمب "تازە دونیائی" آچاندا سونگ يوروپالى لار يرلى حالقلارا "ھىندى" دىيىپ عومى آد داقيپدېر. اما ھەر حالقىنگ، ھەر طايپانىنگ اۇز آدى بار. البتە، آمريكان ھىندى لرى نىنگ ھەم سىنى توركى قوملار بىلن باغلانىشىدىرماق نأدوغرى بولار. اما شول يرلى طايپالارىنگ كآبىرى نىنگ توركلر بىلن باغلانىشىدىغى ولین حاقىقات. اينھا، ۱۹۷۶- نجى يىلدا لىنىنگراد-دا نىشر ادىلن "آمريكانىنگ گنوگرافىاسى نىنگ مسئلە لرى" دىين يىغىندى- دا A.G.Karmolli يىنگ ماقالاسى يرلەشدىرىلىپ، اوتور آمريكا- دا ھەم كانادا- دا ياشايان سى يو، مايا طايپالارى بىلن قادمى ھەم حاضىركى زامان توركى سۇزلرىنى دىنگىدىرىار. تأسىن طاراپى اونونگ شول دىنگىدىرىان سۇزلرى اونچاقلى كۇپ بولماسا- دا اولار مانى ھەم فورما طاراپدان بىر- بىرىنە دولى دىين يالى قابات گلىار.

بو كىتابدا كارىمىول لى نىنگ ماقالاسى مناسىبتلى، بللى گوندوغارشناسلارىنگ بىرى "ھونلار"، "قادمى توركى لىر" يالى توتوملى ايشلرىنگ اوتورى L.Gumilev- يىنگ چاقلانجا دوشوندىرىش ماقالاسى ھەم برىلىپدېر. تارىخچى كارىموللى نىنگ دىنگىدىرىمە لرىندىن شئىلە نىتىجە چىقارىپدېر: "بىزىنگ اييامىزدان اوزالقى ۲۰۰۰- نجى يىللاردا آمريكادا ياشايان يرلى طايپالارىنگ اولى توپارى حاضىركى بىرىنگ بوغازى نىنگ اوستى بىلن دىمىرقازىق آسىا آراشپىدىرلار. اولار آسىا طايپالارى بىلن ھەر طاراپلايىن قاتناشىقدا بولۇپدېر. گومىليوف بو مسئلە- دە اىلكىنجى بولۇپ، "تارىخدان اوزالقى زاماندا" بارىك ادلىار. اول بىزىنگ اييامىزدان اوزالقى ۴- نجى ھەم بىزىنگ اييامىزدىن ۱- نجى عاصىرلارى آرايىغىندا مركزى آسىادا ياشايان توركى دىللى ھون طايپالارى نىنگ گوللۇپ اۇسن دۇورى بولاندىغىنى بللە يار. اينە شو دۇورده- دە ھونلار بىلن آسىا گىلن آمريكان ھىندى لرى نىنگ قاتناشىقلارى اولى رواجلىق قازانىپدېر. شونونگ نىتىجە سىندە- دە اولارىنگ دىللىرىندە ياقىنلىق يوزە چىقىپدېر دىين نىتىجاً گلىار.

بىزىنگ پىكرىمىزچە، ئوتور سونگقى دۇرلردە نامە اوچىن آمىكان ھىندى لرى بىلن آسىالى لارىنگ آراسىندا قاتناشلىقلار يىتتىپدىر دىين سوراغا ايناندىرىجى جوغاپ برىپ بىلىپدىر. اونونگ تارىخى فاكىتلارا داياتىپ يازماغىنا گۇرا بىزىنگ ايىامىمىزىنگ باشلارىندا برىنگ بوغازىنى ھم اونونگ تۇرە-كلرىنى دىسنگ سۇوشىنگ اسكىموس طاپيالارى ايه لۇپدىر. اولار كۇپ عاصىرلاپ ايكى كونتىننتى بىرلشدىرىان يكە- تاك يولى بوتىن له بين ياپيار. آمىكان ھىندى لرىنى بولسا قىران- جىران ادىپ، سونگ اولارى قاويپ كونتى ننتىنگ حاص جوممىشىنە سويشمأگە مجبور اديار. دىنگە ۱۸- نجى عاصىردا روسلارىنگ اسكىموسلارى اوزونە تايىن ادىپ، برىنگ بوغازىنى ايه لمگى بىلن، آمىكا، تازە دن آچىليار.

تارىخچى نىنگ گوررونكىنى ادیان ھون طاپيالارى نىنگ، توركى طاپيالار بولاندىغى علم- دا اقرار ادىلن حاقىقات. قىزىقلى ىرى، تارىخى چشمه لرىنگ كۇپ سانلى بارغچىلارىنگ تاصىقلاماغى بويونچا، اينه، شو قادىمى ھون طاپيالارى نىنگ "اىلكىنجى ھم به بىك حۇكومدارى" سونگ توركمىلرىنگ نىل باشى حاساپ ادىلن اوغوزخان بولوپدىر. بىزىنگ ايىامىمىزدان اوزالقى ۱۷۴- نجى يىلدا دونيادن اۇتن بو تارىخى شاخصىت، حتاى(چىن) چشمه لرىندە "اىلكىنجى" مانىسىنى برە ن "مودە" (متە خان) سۇزى بىلن آدلاندىرىلىپدىر.

مودە-نىنگ دوپونى توتان ھم اوچ عاصىرلاپ دوام ادن دۇولتى ۲۴ سانى ھون طاپياسىنى اوز ايچىنە آلىپ، اولار آلتى ولاياتا بۇلنىپدىر. سونگقى "اوغوزنامالاردا" بو تارىخى فاكىت بللى درجە دە رواياتلاشىپ، شول آلتى ولايات اوغوز خانىنگ آلتى اوغلى، ۲۴ طاپيا، ھم اونونگ ۲۴ آغتىغى دىيلىپ گۇركىزىليار. آصلى اوغوزلاردان بولوپ، ۱۱-نجى عاصىردا ياشان كاشغارلى ماخمىدىنگ آيدىشى يالى، شول ۲۴ آغتىق بولسا، اوغوز- توركمىلرى نىنگ ۲۴ طاپياسى نىنگ نىل باشىنا اۇورىلىپدىر. باشغاچا آيدىسانگ، سونگ حالقىمىزىنگ بو قادىمى ۲۴ طاپياسى نىنگ ھرسى اولارىنگ بىرى نىنگ آدىنى گۇترىپدىر.

آمىكان ھىندى لرى نىنگ ايركى زامانلاردا آسىا آراشاندىغىنى سونگقى قازوو-آغىتارىش ايشلىرى-دە تاصىقلايار. ۶۰- نجى يىللارىنگ اورتالارىندا باشغىردىستاندان قادىمى آدمىنگ كلە سونگكى تاپىلدى. دونيا بللى آنتروپولوگ M.Grasimov شول كلە سونگكونى اوزالقى قاددىنا كىتىردى. شوندان سونگ تارىخچى G.Mativshin بو بارادا شئىلە يازدى: " بىزە F.Koper- يىنگ رومانىندا باغشى اۇكوز

ماغلوماتى توركمن تارىخچىسى سالىربابا- دا ۱۵۵۶- نجى يىلدا تاماملانان ايشىندە يازىپ قالدۇرىدۇ.
اگر شوندا چن آسانگ، يابارلى قومی حاص اوزاغا، ساويق دميرقازىغا طاراپ گىدېدۇر. سونگ
اولارينگ ايزى بيتن حاساپ ادلىدۇر. حاققاتدان- دا چشمه لردە يابارلى لار دىنگە يادلانىپ گچىلىپ،
تارىخچىلارنىڭ بىرى- دە اولار بارادا باشغا هيچ زات آيدىپ بىلە نوق.

گورشمىز يالى اوغوز- توركمنلرى نىنگ جابارقا يا- دا يابارلى طايپاسى نىنگ اقبالى بارادا تارىخى
چشمه لر شول بىر ماغلوماتى برىار. گوميلويف- يىنگ بار لاغلارى بويونچا بىزىنگ ايپامىزىنگ ۹۰-
نجى يىللارنىدا هونلارنىڭ "دميرقازىق هون" دىلىپ آدلاندىرىلان بىر كوجىمى (توپارى) حتايلى لار،
حتى اوز قومداشلرى بىلن كۆپ واقتدا چكن قاندۇكوشىكلى چاقناشىقلاردان سونگ نابللى ياغدايدا
گوروم- جوروم بوليار. مونىنگ اوزى شول دۇورده هون قوملارى نىنگ آراسىنا دوشمانچىلىغىنىڭ
دۇشندىگىنى گوركزىار. رشيدالدين بىلن سالىربابا هم يابارلى لارا "ياغما" دىلندىگىنى يۇرته بلله يار.
قادىمى توركى دىلده بو سوز ياغى لىق، دوشمانچىلىق مانىسىنى انگلادىدۇر. بىزىنگ پىكرىمىزچە،
هونلارنىڭ اينه، شو "دميرقازىق هون" كوجىمى جابارقالار يا- دا يابارلى لار بولۇدۇر. اولار سونگى
گورولمه يان غانلى سۇوشلردن بز(بىزار) بولۇپ، دىنچ ياشار يالى تازە مسگە نىنگ گوزلگىنە چىقاندۇر
هم برىنگ بوغازى نىنگ اوستى بىلن آمريكا كونتى ننتىنە گچندىر دىيىپ پىكىر اديارىس. شول دۇورده
بولسا بوغاز شىندى اسكىموسلارنىڭ اينه گچمان اكنى. شونونگ ايز يانيندان هونلارنىڭ اوزى- دە
كۇچوليكلە بىن حاصىتده گونباتارا طاراپ سويشوپ اوغرايار. بىزىنگ ايپامىزىنگ ۲-نجى عاصرىندا
ايپام اولارينگ اولى بۇلگى يوروپا، كىچى آسيا، عارابىستانا چنلى بارىپ يتيار. سونگى يوروپا چشمه
لرىندە ايندى اولار "گون، قون" آدلارى بىلن تانلىيار. شئىلە ياغدايلار هم "دميرقازىق هون" كوجىمى
نىنگ يا- دا يابارلى لارنىڭ سونگى اقبالى نىنگ بوتىن له بىن نابللى بولۇپ قالماغى نىنگ اساسى
بولسا گرك.

اگر بىر اوغوز- توركمن طايپاسى بارىپ هونلار دۇورىندە يوقارداقى ياغدايلارا گۇرا بۇلۇنىپ،
آمريكا آشان بولسا، هي اولاردان نىشان قالمادىمىقا؟ بىزىنگ پىكرىمىزچە، نىشان بار. حاضىركى پاناما
اشتاتىنا دگىشلى سان- بلاس آدلارنىدا يرلشيان آداجىقلاردا قون دىين طايپا ياشايار. ايركى دۇورلردە
قونلار آمريكانىڭ اينگ ايرى طايپالارى نىنگ بىرى بولۇدۇر. يۇنە بئىلە كى طايپالار بىلن اوزنىكسىز
سۇوشلر سبأىلى اولار كم- كمدن آزالىپ باشلايدۇر. سونگ قونلارى اسپان كولونىياچىلارى قىرغىنا
برىدۇر. اسپانلار بىلن انچمه عاصىرا چكن گۇرشلردن سونگ قونلار آخرى "اولى ىرى" ترك ادىپ،
سان- بلاس آدلارنىنا گۇچماگە مجبور بوليار. قونلار كۆپ واقتلاپ كولونىياچىلارا بويون اگمان، اولارا

قارشى باتيرغاي گورش آليپ باران يكه- تاك سؤوشجنگ طايپا حاساپلانيار. ۱۹۰۳- نجى يىلدا
آمريكاداقى اينگ سونگقى هيندى قوزغالانگىنى هم شو قونلار تورزوپيدير. حاضير بو طايپا آزالىپ-
آزالىپ، اوندان ۲۶-۲۵ مونگ تۆوه رگى ادام قالىپيدير. تأسين طراپى، بار بولان آز سانلى فاكتلار هم
سنى شو قونلار اوغوز- توركمنلرى نينگ هونلار دؤورينده آمريكا گؤچوپ گيدن جابارقا يا- دا يابارلى
طايپانينگ نبره لرى بولسا گرگ ديپن پيكرينگ اوستوندن آليپ باريار.

دوغروسىنى آيتساق، بيزده شيندى پاناما قونلارى بيلن هونلارينگ، اولارينگ سونگقى دوامى بولان
اوغوز- توركمنلرى نينگ آراسينداقى اتنيك- پسيخولوگى باغلانشيقلار بارادا قوتارنيقلى علمى نتيجا
گلمآگه ممكينچيليك يوق. مونينگ اوچين انچه واقتلاپ قونلارينگ آراسيندا ياشاپ، اولارينگ دآپ-
دسورلاريني، ديل آيرائينليقلاريني، تاريخىنى ايميقلى اؤرنملى. حاضيرليكچه بيزينگ چشمه
ممكينچيليكلاريميز چاكلى. شو ماقالانى يازانيميزدا يوقارقى يالى باغلانشيغى تاپماق اوچين R.Yakup
و M.Sting - ينگ اؤنگه يادلانان ايشلريندن SSSR (شوروى) يازيجيلارى S.Sechyov-ينگ
"ايكى اوكيانينگ آراسينداقيلار" (۱۹۸۳) كتابيندان، V.Listov- ينگ " سان- بلاس آدالارينداقى
قونلارينگقيدا" آدى ماقالاسيندان پيدالانديق. باشغاچا آيتساق، بو ماقالا هنيز سايلانيپ آلان مسألانينگ
دسلاپقى دنگشيرملريندن اوقيجيلارا حاباردار ادمك ماقصادى بيلن يازيلدى.

حاضيركى دؤوره چنلى قونلارينگ تاريخى، ديل هم اتنيك آيرائينليقلارى، دآپ- دسورلارى،
اينانچلارى بارادا جودا آز ايش ادليپيدير. اساسى بلله نيليان آيرائينليق-اولارينگ بئيله كى آمريكان
هيندى طايپالاريندان كؤپ طاراپدان تاپاوتلانيانديغى. سچوف، قونلارينگ حامى نينگ بئيله كى هيندى
طايپالارينگقى يالى قاراياغيز دآل- ده، بوغداي رنگلى ديگىنى يورته بلله يار. كآبير بارلاغچيلار
بولسا "بو طايپا بيزينگ اييامميزدان اوزالقى ۴ مونگونجى يىللاردا فرات آقارى نينگ بويوندان
گؤچوپ قايديدير" ديپن پيكرى اؤنگه سوريارلر. اولار قونلارينگ ناغيشلارى نينگ، كشه لرى نينگ
هم بزرگ ايشلرى نينگ مزوپوتاميانينگ حاضيركى ياشايجيلارنينگقا منگزش گلياؤنليگى اساسى توتاريق
بولوپ حيزمات اديار. البته چورت- كسيك نتيجه چيقارديغيميز دال ولين، بريليان فتو صورتلارى
سينگگين سينلاسانگ، قونلارينگ ناغيش- بزگلىرى بيلن توركمن گلين-قيزلارى نينگ ال هونارى
ايشلرى نينگ آراسيندا انچه ياقينليقلارى تاپسا بوليار. دوغروسى، مونينگ اوزى يورته هم چينلاقى
بارلاغى طالاپ اديار.

قونلارينگ دىنى دوشونجه لرى- ده اوز بولوشلى. ليستوف بو بارادا شئيله يازيار: " لاتين آمريكاسى
نينگ أهلى هيندى حالقلارينا ديپن يالى ايلكىنجى حوداي گون بولان بولسا، اولاردان پارخلى ليقتا

قونلاردا ھەمە زادىنگ باشلانغىچى دىلپ "انە ىر" ھاساپلانىار. ادىل شئىلە دوشونجە قادىمقى ھونلاردا- دا بولوپىدەر. بىزىنگ انە ىر دوشونجەمىز ھەم شوندىن بولمالى. قونلارىنگ دوشونجە سىنە گۇرا، اىلكى ىر دۇراپ، سونگ آى عملە گلىپىدەر. اولار انە ىرىنگ سىمبولى دىپپ آيا دوشونىار. اۇزلرىنى "آى فرزندلرى" ھاساپلانىار. قادىمى ھونلار ھەم آيا شئىلە ھورمات بىلن قاراپىدەر. شول ھورماتىنگ اىزلارىنى ھاضىركى توركمىلرىنگ دوشونجە لرىندە- دە گۇرسە بولىار. ھوت شوگونكى گونلر ھەم آى، اىلكى دوغاندا يوزە سىلماق دابى ھالقىمىزىنگ آراسىندا ساقلانىار. توركمىن آدم آدلارى نىنگ آراسىندا آى بىلن باغلى آدلار جودا كۇپ. بىزىنگ ھاساپلامالارىمىز گۇرا آى بىلن باغلى آدم آدلارى نىنگ گۇرنوشلرى تاس ىتمىشە ىتىار. اگر قونلار اۇزونى "آى فرزندلرى" ھاساپلانى بولسا، بىزىنگ شو قونلارىنگ آتا- باباسى بولمالى دىيان جابارقالارىمىزىنگ يا- دا يابارلى لارىمىزىنگ نىل باشىسى آى ھان بولوپىدەر. اوغوزنامالاردا اولار آى ھانىنگ اوغوللارى دىلپ بللە نىار. قىزىقلى طاراپى، بارىپ بىزىنگ اىيامىزىنگ باشلارىندا دۇرە دىلن ھاساپلانىان ھەم اىنگ سونگى قوليازماسى ۱۴-نجى عاصىردا اوىغور الىپ- بىيندە گۇچورلن "اوغوزنامادا" اوغوز ھانىنگ اچە سى نىنگ آدى- دا "آى قاغان" دىلپ گۇركىلار.

عاداتچا اتنىك آىراتىنلىقلار عايلالاردا قاوى ساقلانىار. آمرىكان ھىندى لرىندن اساسى اتنىكى آىراتىنلىقلارى نىنگ بىرى- دە قون عايلالارىندا بورونا، اورتاسى دىك تگە لك اىسىرغا داغماق دستورى نىنگ برك دابە اوورىلنىلگى. سىچوف بو دوغوردا شئىلە ماغولمات برىار: "آىدىشلارىنا گۇرا بىر گزك بو ھىندى لرىنگ طاپيا باش توتانى "تامىرسون پون" اوز بىگىتلرى بىلن اوزاق يۇرىشدىن قاىدىپ گلىار. اولارى، طاپياداشلارى دابارا بىلن قارشى آلىار. سركرده بىر سر ادسە اۇزى نىنگ ياشاچىق عاىلى شۇل يۇرىشده ھاص ادرملىك گۇركىزىن سۇوشجىنى اوغشاپ گۇبىرىپىدەر. مونى گۇروپ اول قاتى اىنجىار. گۇرن ىردە پوسە پاىلاپ يۇرمز يالى عاىلىنا بورنونىنى دىپپ، اىسىرغا اۇتورمگى بوورىار. سركرده، بو اونونگ بئىلە كىلرى اوغشاماغا پاسگل برر دىپپ پىكىر ادىار. طاپيانىنگ اھلى عايلالارى- دا شئىلە ادملى دىپپ ھوكوم چىقارىار. شوندىن سونگ بو ھەم لر طاراپىندان قابول ادىلن داپ بولوپ قالىپىدەر. " البتە بو دستورىنگ ھاجان، ناھىلى دۇراندىگى دوغروسىندا بىر زات آىتماق قىن. يۇنە ھتاي چشمە لرىنە گۇرا عايلالارىنگ بورنا اىسىرغا داغماق دابى قادىمى ھونلاردا ھەم بولانمىش. تارىخچىلارىنگ شئىلە دابىنگ يانگى ياقىنا چىلى توركمىلردە- دە بولانلىغىنى تاصىقلىار. توركمىن دىلى نىنگ سۇزلوگىندە "اىسىرغا، بىزگ اوچىن بورنا داغىلىان تگە لك كوموش ھالقا" دىلپ دوشوندىرىش برىلمگى- دە مونگا گواھ گچىار.

تاریخدان بللی بولیشی یالی قادیمی تورکی قوملاردا شامانچیلیق اساسی دأپلرینگ بیرى بولوپدیر. حالقیمیزینگ آراسیندا یانگی یاقینا چنلی یورگونلی بولان "شامان اودونی آل قاقییدیر" دییپ اونی قوماق اوچین ناساغ آدامینگ داشیندان "آلاس اودونی" آیلاماق دأبینی، "بت پارازدان اود پاراز یگ"، "اود- اوراز" (اوراز= موقاددس) ناقیللارینی یادلایلینگ. بلله ملی طاراپی، قونلار هم شامانچیلیغا اویان اکنی. قون طیبب لری- ده اربت روحلاری قوماق اوچین شامان اودونینگ داشیندان آیلانیپ، آیدیم آیدیدیر. قیزیقلى یری، اودونگ باشیندا شئیلہ آیدیملاری آیدماق قادیمی اوغوزلاردا برك دأپ بولوپدیر. کاشغارلی نینگ بلله مگی بویونچا، اوغوزلار اربت روحی قاویپ آیدیلان آیدیملارا "جادیلی سوزلره" یوریتہ "قاویز" دییپ آد برییدیر. سونگ اورتا عاصیر شاهیرلاریمیز آخمت یاساوی اوغوزلارینگ بو دأبینی صوفیزیمہ اورناشدیریار.

قونلاردا شئیلہ آیدیجی طیبب لره "قان تولہ Kan tüle" دیییدیر. گؤونیمیزہ بولماسا، سوز اصلیندا ایکى سوزدن دوزلوپ اونونگ قادیمی تورکی دیلی بیلن باغلانشیغی بار یالی. قادیمی تورکی دیلده برجای ادمک، یرینه یتیرمک "قان" سوزی بیلن آنکلادیلیدیر. شونونگ یالی- دا اولاردا بیزینگ "دیله" سوزومیز "توله" گورنوشینده آیدیلیدیر. اگر قونلارینگ یوقارداقی سوزی "قان تیلہ- دیل گه" سوزلریندن دیسک، اوندا اول شامانچیلیغینگ ماضومنینا دولی لایق گلیار. قالپیرسه- ده، قون طیبب لرینده، قاتی آغاچدان ادیلن اوجی چیش تایاق بولوپ، اولار شول تایاق بیلن اربت روحلاری قاویدیر، یوق ادیدیر. بو سیمبولیکی تایاغا بولسا "اوجو" دیییدیر. قادیمی تورکی دیلده "اوج Uچ" سوزی یوق بولماق، گیتمک(اچماق)، اولمک مانیلاریندا- دا گلییدیر. قونلارینگ شو "اوجو" سوزی بیلن تورکلرینگ "اوج Uچ" دویپ سوزونینگ آراسیندا- دا باغلانشیق بار یالی بولوپ گورونیار. یاغنی، قونلار "اوجو" دییپ، شول جادیلی تایاق بیلن اربت روحلاری اوچورماق مانیسینی آنکلاداندیر دیسم گلیار.

چشمه لرینگ گواه گچمگینه گؤرأ، قادیمی هونلارینگ جمعیتچیلیک قورولیشی ساده دان دموکراتیک حأصیتده بولوپدیر. اولار ایلکی طایپا کدخداسینی سایلاپدیر، اؤز گزه گینده طایپا کدخدالاری نینگ ماصلاحاتی هم دؤولتینگ باش توتانینی سایلاپدیر. بو یاغدایی موده- (مته حان) اوغوز حان دوزگونلشدیریپ، اول کؤپ عاصیرلاپ دوام ادیدیر. سونگ بو قانون اوغوزنامالاردا حاص آنیق هم تأثیرلی بیان ادیلیپ گؤرکزیلیدیر. ادیل شئیلہ یاغدایی هونلاردا- دا گؤرسه بولیار. اولاردا ماصلاحات گچیریلیپ طایپا کدخداسینی سایلاماق، آتا- بابا دأپ بولوپدیر. حأصیرکی واقتلاردا- دا شول دأبه گؤرأ اوبانینگ اق ساقغالی سایلانیپ، اونگا هم "سایلاپ" دییپ آد بریلیان اکنی. بیزینگ پیکریمیزچه،

قونلارینگ اوز آق ساقلالارینی آدلاندیریان "سایلا" سۆزی بیلن بیزینگ "سایلاماق" سۆزومیز یالی بولوپ گۆرونیار.

قادیمی قونلاردا "دورت"، کراماتلی سانلارینگ بیرى ساییلیدیر. چشمه لر، اولارینگ اینگ بۇرکیسی سۇوه شه- ده رنگی بویونجا بیرى- بیریندن پارخلانیان دۇرت دورلی بدولری مونوپ چیقاندیغینی حابار بریار. هونلار بیر زادا بها برنده اونونگ دۇرت طاراپینی گۆز اۇنگونه توتیدیر. اینها قادیمی اوغوزنامادا تازە دونیا اینن اوغوز حانا شئله حاصیتلندیرمه بریلیار: "چیرایی (کشبی) گۆک، آغزی قیزیل، گۆزلی آلا، ساچی- قاشی قارا"، یا- دا "آیغی اۇکوزونگی یالی، بیلی بۇری نینگگی یالی، یاغیرنیسی قوشونگی یالی، کۆره گی küregi آیی نینگگی یالی". اوغوز حان هر اوغلونان دۇرت آغتیق گۆریار. بو سانینگ یۇرگونلی لیگی بیزینگ حالقیمیزینگ آراسیندا حاضیره چنلی ساقلانیپ گلیار. مونگا ناچه دیسنگ میثال گتیرسه بولار. یۇنه سۆزی اوزالدیپ اوتورمان، دینگه "جایاقلارینگ" "دورت بولسانگ پاغ- دا" سۆزونی یادلاپ اونگایلینگ. ادیل شونینگ یالی بو سان قونلاردا- دا کراماتلی سانلارینگ بیرى اکنی. لیستوف: "قونلارینگ فیلاسوفیاسی چیلشیریملی سیستم بولوپ، اول یاشایشینگ هم سیرلی دوشونجه لری نینگ ایچیندن آقپ گچیار. بو سیستم دۇرت سانی اساسی پرنسیپه اوغونلاشدیریلیدیر" دیپ یازیار. مونونگ اوزی قونلارینگ دورموشدا- دا، اینانچدا- دا دۇرت سانی یۇرلگا قوللوق ادیاندیگینی آنغلادیار.

حاضیرلیکنه بیزینگ الیمیزده قونلارینگ دیل آیراتینلیقلارینا دگیشلی دوپیلی ماغوماتلار یوق. اولارینگ دیلیندن بیرناچه سۆزی بیلیریس. شول سۆزلرینگ مانیسی هم فورماسی بویونجا قادیمی تورکی، شول سانانان تورکمن دیلی بیلن باغلانشیغی بار. قونلار دورموشداقی باشارجانگیغی، اۇکده لیگی، ازبرلیگی "توله Tule" سۆزونینگ اوستی بیلن آنغلادیار. یالنگیشمایان بولساق، اول قادیمی تورکی "تولا"، حاضیرکی تورکمن "doly" سۆزی بیلن باغلانشیپ، همه طاراپدان دوقغوزی دوزو مانیسینی بریار. تورکمنینگ "بیگیت یا دولی بولسون یا دالی" ناقیلینی یادلایلینگ. قون دیلینده میدان "تولا" سۆزی بیلن بریلیار. قادیمی تورکی دیلده هم میدانا "تایلا" دیلیدیر. بو سۆز اۇنگ تورکمن دیلینده یۇرگونلی میس، سونگ اوللانیشدان قالان بو سۆزی "انانینگ گۆونی بالادا، بالانینگ گۆونی بالادا" دیین ناقیلیمیزدا گۆریاریس.

قونلار ناغشا، کشدأ "Mola" دییارلر، اول بیزینگ کشدأ، ناغشا داخیلی "آلا-مولا" آنغلانمیز بیلن باغلی بولایماسین؟! ذهینلی لیگی، اوقییلی لیغی قونلار "غورغین" سۆزی بیلن آنغلادیار. قادیمی تورکی دیلده "غور" سۆزی باتیر، باشارجانگ مانیلارینی برییدیر. بیزینگ

آنگلاشیمیزا گۇرا، آصیل كۆكى "غور" بولان بو سۆز، توركمن دېلىنده "غورغین" آنگلاتماسیندا ساقلانیپدیر. حاضیر بو سۆز همه یاغدايینگ قورائلیغینی، دوزولیغینی سوراماق اوچین اولانیلیار: "غورغون مینگ؟". قونلاردا " نامة؟" سوراغ سۆزی "نوغا"؟ گۇرنوشینده، گچمیش توركمنلرده هم بو سۆز "ناگه" گۇرنوشینده بولوپدیر، میثال اوچین ماغتیملی نینگ " ناگه یاتیپ سن" شیغری. گۇرشیمیز یالی بار بولان شو جاغاز فاكتلار هم، قونلار بیلن توركمنلرینگ دیل نینگ آراسیندا باغلانشیغینگ باردیغینا كۆپ درجه ده شایاتلیق ادیار.

توركمن دیلی دونیائینگ اینگ قادیمی دیللی نینگ بیریدیر. قازاقلرینگ بللی عالیم- شاهیری اولجاس سلیمانف دیمیشله بین: "... تاریخی دؤوره چنلی أهلی توركلر، توركمن دېلیندن سألچه پارخلی دیلده گورلأپدیرلر". اول اوزونینگ بو پیکرینی تۇرکله بین دلایلندیرمگی- ده باشاریپدیر. E.Sevırtıyan و A.Şerbak یالی بللی دیلچیلرینگ قادیمی تورکی دیلی نینگ تاریخینی دیکلادیان ایشلرینده مونونگ اوچین حاضیرکی تورکی دیلرینگ آراسیندان توركمن دېلینی نوسغالیق حؤکمینده سایلپ الماقلاری- دا شونونگ بیلن باغلی. گلجکده توركمن دیلی نینگ حاقیقی تاریخی دۇردیلر دبین اومیدیمیز بار. بلکی شوندا قادیم زامانلاردا آمریکا آشان قونلرینگ هم دیل آیراتینلیقلاری حاسابا آنار! سبابی عالیملرینگ بیرآغیزدان تاصصیقلاشی یالی ایسلندیک حالقینگ بیر سأو بیلن اوز قومداشلاریندان آلیسلارا دوشوپ قالان كؤوچومیندا شول حالقینگ دیلی نینگ دینگه دأل، اتنیک- پسیخولوگیکی آیراتینلیقلاری نینگ، دأپ- دسسورلاری نینگ قادیمیلیغی، اوزبولیشلی لیغی قاوی ساقلانیپ قالیار.

قوشماچا

واشنگتن ینگ " اسمیت سونیان" Smith Sonian انیسیتوتی نینگ بارلاغلاری اساسیندا ایسکیموسلارینگ آتا یورتلاری سیبری، اورتا آسیا و اسکاندیناویادیغی ثبوت ادیلیپدیر. ایسکیموسلار هم قیزیل دری لر یالی قادیمی چاغلاردا آمریکا گؤچوپ گلیدیپلر. مکزیکان قیزیل دری لری نینگ دیل لری بیلن تورکی دیللی نینگ آراسینداقی منگزشلیکلر شو واغتا چنلی دیلچی عالیملار طاراپیندان چونگگور اؤورنیلمان گلیار.

" آت استکچه" دن باشغا، " کیچوآ" چه، یاغنی قیزیل دری لرینگ پرو یوردیندا و باشغا- دا بیرناچه یرده اولانیان دیلی بیلن تورکی دیلی شول ساندان توركمن دیلی نینگ آرالاریندا گراماتیک هم مانى

تايدان كآبىر منگزشلىكلر بار بولسا گرک. " ه. روسويت" طاراپىندان تورىستلارنىڭ پىدالانماغى اوچىن يازىلان "كىچوآ" ادلى كىتابىندان توركى دىلىنە منگزش بىرتوپار سۆزلرى گىتىرىپار.

قىزىل درى لرىنىڭ دىلى تورك دىلى يالى اينگ طبيغى دىللرىنىڭ حاطارىندا دورىار. بو دىللردە طبيغاتا سىن ادىلىپ، بىر زادا آد داقىليار. شول سبأپدن كىچوآ دىلىندە بىشىرمك، قارا، اؤدون سۆزلرىنىڭ آرالارىندا منگزشلىك بولانسونگ اولارىنىڭ ھمە سىندە "يان" كۆكى اولانىليار و دورلى سوفىكس (پسوند) بىلن گرک بولان سۆز ياساليار. توركمەن دىلىندە ھم "اؤدلاماق"، "اود"، "اودون" و شونگا منگزش كآبىر باشغا سۆزلرىنىڭ كۆكى منگزش، ياغنى دويپ سۆز "اود" بولوپ، تاپاوتلار دىنگە سوفىكسدە شو دىللرىنىڭ قىنلىق بىلن دگىشمك لرى نىنگ سبأبى- دە اولارىنىڭ استروكتوراسى (فورولشىغى) اؤروم öwrüm گۆرنوشىندە دىگى دىر.

تورك و قىزىل درى لرىنىڭ دىللرى نىنگ آراسىندا دىنگە سۆز تايدان دال، گراماتىك دا ھم منگزشلىكلرى گۆرسە بولپار. يوقاردا گىتىرىلن مىثال لاردا ، تورك مدنىتى نىنگ ايركى، پارلاق مدنىت بىلن باغلانشىغى نىنگ باردىغىنى گۆركىزىار. سوراغ دىنگە بو باغلانشىقلارنىڭ نأحيل و نأدرجە-دە دىگىندە ىر. بو مسئلە، دىلچى/ لىنگويست، اتتولوگ، آنتروپولوگ و آرکئولوگ يالى علملارنىڭ اورتاق اىش بىرلىگى اساسىندا چۆزلىپ بىلنر.

تورك دىلى بىلن كىچوآ دىلى نىنگ آراسىداقى اورتاق سۆزلر

تورك دىلىندە	كىچوآ دىلىندە
مىشىك/بىشىك، مىسىك(قازاقچا)	مىسى
يانماق، بىشمك	يان- اوى (بىشىرمك، يان كۆكوندن)
قارا ياتىق، يان كۆكوندن	يان-آ(قارا مانىسىندا، يان كۆكوندن)
اؤدون Odun ، يان كۆكوندن	يان- تا(اؤدون مانىسىندا، يان كۆكوندن)
تىتى، دىدى ، دأدە، آتا	تايتا(آتا مانىسىندا)
توتوق(بوزى توتوق آينا)، توتى(اۇرتگى)	توتا(قارانگقى مانىسىندا)
ھاوا(توركمنچە دە)	اوا(ھاوا دىمك مانىسىندا)
اركك	اوركو(اركك مانىسىندا)
سارى رنگ	سارا(جە ون/ اونون سارى رنگى اوچىن؟)
آچ-غى(بلكى آچ، اوچ üç ، كو=؟)	اوچ- كو= آچغى

دایی	تیو (دایی مانیسیندا)
قوری	کور- را (قوری مانیسیندا)
یلاماق	ایلاک- وای (یلاماق مانیسیندا)
قوری=کورا؟ کورتوپ/ کارتوفیل	کورا- پاپا(قوری یر آما
قارغیش، قاراقوش	کارا- گو (سوگونچ مانیسیندا)
کیر(بولاشیق، چاپا، زبیل)	کری(باش، یارا مانیسیندا)
تیرمک	کاتاتای(تیرمک)
یوری، یوریپ گیتمک(یایا گیتمک)	ری(گیدمک مانیسیندا)
یاریق،(یاغتی، آیدینگ)	یوراک(اق مانیسیندا)
قولای، قولایلاماق	کایلا(قولای، یاقین مانیسیندا)
قیرا، چت، داش، اوزاق	کارو(داش، اوزاق/دور مانیسیندا)
آز	پییسی، آس(آز، کم مانیسیندا)
حاتین(آروات، عیال)	حاتون(بییک مانیسیندا)
هاوا(هاوا؟)	هاوا(داشاری (ایشیک مانیسیندا)
جار(سوو کانالی)	یارکا(یاپ/کأل مانیسیندا)